

חומר הקריאה של מעמד הפועלים הגרמני ועליית הנאציות

בשנת 1939, ממש ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה, פרסם ד"ר אריך טיר¹, מנהל בית-הספר לספרנות בלייפציג, מחקר על דרכי הקריאה של פועלי לייפציג, בו הסתמך בראש וביקר על נתונים מתקופת הרפובליקה הדימוקראטית של וויימאר (1919—1939)². המחקר פורסם בשעה שהדיקטטורה של היטלר על גרמניה נראתה כעומדת איתן, וכל הספר כולו טבוע ברוח נאצית אדוקה, אם גם נמנע כאן המחבר, — שלא כדרכו, — להקדים לו פסוק מנאומיו של היטלר. ממילא מתעוררת השאלה, אם ראוי, בכלל, להקדיש דיון רציני לספר, שנכתב בגרמניה הנאצית באותו הזמן ובאותם התנאים, ואם אין לפסול אותו ולראותו ככלי תעמולה נאצית בלבד. אכן עיון מדוקדק בספר ילמדנו לדעת, כי יש בתכנו משום ענין לספרנים וסוציולוגים; והרינו מקוים, כי הדיון הנוכחי בחומר המוגש ע"י טיר יעורר אולי חקירה נוספת ומעמיקה יותר, לפי אותם הקוים, שבהם נקט המחבר.

ספרו של טיר מיוסד על ניתוח חומר דוקומנטארי, שנאסף בידי הספריות הציבוריות של לייפציג, עפ"י שיטה מיוחדת לעריכת חקירות ממין זה, שאותן פיתח ואלטר הופמן — אחד האישים הדגולים ביותר בין הספרנים הגרמנים. בהדרכתו של הופמן היו הספריות בלייפציג למוסדות מופתיים במינם, אשר בצדק התגאה בהם הציבור ואשר רבו לומדי דרכיהם ומעריציהם בכל רחבי גרמניה. אחד מסימני ההיכר של הטכניקה הספרנית, שנתחדשה בלייפציג, היתה שיטת השאלת הספרים, שנתנה אפשרות לעקוב אחרי נהגי-הקריאה של קוראים יחידים או קבוצות קוראים במשך תקופות ממושכות. כל קורא בספריה היה מקבל „פנקס מקרא“, שבו צויינו פרטי מקצועו וגילו, ונרשמו בו בקביעות כל הספרים שנשאלו על ידיו. פנקסי מקרא אלה נשמרו ושימשו יסוד לחקירות מדוקדקות של נהגי הקריאה. עבודת בראשית בשטח זה נעשתה בידי ואלטר הופמן בנייתוחו המצוין על אודות הנשים³. מחקרו של טיר הוא השני בסדרה, שנפתחה בפעלו החלוצי של הופמן.

ברור, שניתוח מקראיהם של קוראים ממעמד הפועלים, בתקופה שקדמה לכינון משטרו של היטלר, כשהוא בא מעטו של ספרן נאצי אדוק, מעלה בעיות מיוחדות ביותר, ועל כרחנו אנו נאלצים לסטות לתחום הפוליטי. אם ההשפעה המסורתית של האידיאולוגיה הסוציאליסטית והמארכסיסטית על מעמד הפועלים

1. Erich Thier.

2. Gestawandel des Arbeiters in Spiegel seiner Lektüre: Ein Beitrag zur Volkskunde und Leserführung. Otto Harrassowitz, 1939.

3. Die Lektüre der Frau (Leipzig, 1931).

בגרמניה היא מן הדברים הנודעים לכל — בעצם השעה הזאת עדים אנו לתחייתה של תנועת הפועלים הסוציאליסטית והמארכסיסטית בגרמניה לאחר תבוסת היטלר — הרי לא באותה המידה ידוע מקומה המיוחד של לייפציג בתולדות תנועת הפועלים הגרמנית. אכן, מאז ומתמיד נחשב מעמד הפועלים של לייפציג לאחד הציבורים המשכילים, המבוגרים מבחינה פוליטית, והמתקדמים שבמעמד הפועלים הגרמני. הלא בלייפציג ייסד פרדינאנד לאסאל את מפלגת הפועלים הסוציאליסטית הראשונה בגרמניה (ב־1863); ובימיו של ביסמארק קבעו בה יריביו הסוציאליסטים הגדולים, אוגוסט בבל ווילהלם ליבקנכט, את מושבם. במלחמת העולם הראשונה נה עמדו פועלי לייפציג מלוכדים מאחרי האגף הפאציפיסטי של המפלגה הסוציאליסטית, שהתנגד בעוז למדיניות המלחמה של הקיסר וילהלם. בתקופת הריפוב אליקת הוויימאריה היה ציבור פועלי לייפציג מאורגן היטב, הן מבחינה פוליטית והן מבחינה מקצועית, והסוציאליסטים הלייפציגאים נמנו עם החטיבות הנודעות לתהלה אשר במפלגה הסוציאלידמוקראטית הגרמנית. ועוד, מאות בשנים שימשה לייפציג מרכז למסחר הספרים הגרמני ואחד ממרכזי המו"לות בגרמניה. חבורה גדולה של פועלים מקצועיים מעולים עסקה בעיר זו בהדפסת ספרים, כריכתם ובמלאכות כיוצא בהן. הקשרים בין עולם הספרים לבין שדרות רחבות של מעמד הפועלים היו הדוקים כאן רב יתר מבשאר הערים. חקירת נהגי הקריאה של פועלי לייפציג, על רקע מיוחד זה, היה בה איפוא משום משימה הראויה להידרש לה.

מלים מספר על אישיותו של המחבר. ד"ר אריך טיר מוצאו מחוג עמלים וראשית דרכו בחיי־המעשה היתה כפועל גופני. בעזרת מוסדות ההשכלה למבוגרים, שאת שעריהם פתחה הריפובליקה הוויימאריה לפני צעירים מוכשרים מבני מעמדו, הצליח טיר לרכוש לעצמו השכלה אוניברסיטאית וספרנית, וסופו שנתמנה מנהלה של אחת הגדולות שבספריות הציבוריות של לייפציג, שמשכנה בלב שכונה פועלית גדולה. פעילותו הפוליטית הביאתו לשורות הסוציאליסטים והיה פעיל במפעל ההשכלה למבוגרים, שהתנהל שנים רבות בחסותה של המפלגה הסוציאליסטית. בתוך כך בא המשבר של 1929, ובעקבותיו החל דורך כוכבה של המפלגה הנאצית, שהגיעה לשיאה בנצחון שנחלה בשנת 1933. בדומה למנהלו ורבו, ואלטר הופמן, נסחף אריך טיר ע"י הנחשול המתנשא של התנועה הנאצית אף קודם הגיעה לשלטון; ובכתבו את ספרו כבר היה הסוציאליסט לשעבר נאצי פעיל וותיק. בקצרה, בזכות קורות חייו אלו הוכשר טיר הכשר היטב לחקור את נהגי הקריאה של פועלי לייפציג, שאליהם היה קשור בקשרים אמיצים כל הימים; מאידך, שומה על קוראי ספרו להיזהר מן המגמה הפוליטית החופפת עליו. אכן, במידה שהנתונים שמציע טיר עשויים מקצתם לסייע להבנת הבחינות הסוציאולוגיות של הקריאה הקיבוצית, ימלא אף ספר נאצי זה שרות־מה לענין הנכבד של מדע החברה והשכלת־אמת, אף כי נועד לשמש סעד לענין אחר, שכל עיקרו היפוכה הגמור של המגמה הזאת.

בטרם נעמוד על נתוניו של טיר ועל המסקנות שהוא מבסס עליהם, מן הדין שנעיר על שני פרטים, שעלינו לזכרם יפה כל אימת שאנו דנים בספריות הציבוריות של לייפציג. ראשית, כמעט כל הספריות הציבוריות בגרמניה מונעות מקוראיהן גישה חפשית למדפים, וזהו הבדל יסודי ביניהן לבין הספריות באמריקה

ואנגליה. שנית, כי ואלטר הופמן לא נתן דעתו מעולם על מספר האנשים הנזקקים לספריותיו או על הסטאטיסטיקה של המחזור; הוא היה מראשוני הלוחמים לעקרונות חמורים ביותר בבחירת הספרים ע"י הספרייה, ומעדיף היה שבעתיים מספר מועט של קוראים, קוראי „ספרים טובים“, על פני המון רב של קוראים, קוראי המון רב של ספרים שאינם לא מעלים ולא מורידים. בשים לב להבדלי גישה אלה, לא נתפלא, אם נמצא, שמספר חברי הספריות, שמגלה הסטאטיסטיקה של ספריות לייפציג, הוא נמוך ביותר, לעומת מספר הקוראים בספריות אמריקניות ואנגליות.

חקירתו של טיר נצטמצמה ברובה בתחום פועלים-גברים-מבוגרים, שהיו קוראים פעילים בעשור השנים 1923—1932. במשך השנים 1924—1928 לא מנו קוראים אלו בספריות לייפציג אלא אלפיים עד שלושה אלפים. ב־1929—1932, שנות האבטלה ההמונית והשפל הכרוך בה, עלה עד מהרה מספר חברי קבוצה-החברתית מיוחדת זו, והגיע בסופה של תקופה זו לעשרת אלפים. עם צמצום האבטלה, שחל בעת ובעונה אחת עם כינון המשטר הנאצי, ב־1933, חלה ירידה חריפה במספרים — עד לשבעת אלפים, לערך, ב־1937 (עמ' 182) ⁴.

המפורטים שבמספרים המצויים הם המספרים לשנת 1933. לפי המפקד הממשלתי הגרמני, שנתקיים ביוני אותה שנה, היו אז בלייפציג 713,470 תושבים. מהם נזקקו 24,791 לספריות הציבוריות של לייפציג. מבין הקוראים האלה השתייכו 45% למעמד הפועלים. קבוצת הקוראים, שאנו עוסקים בה, והמורכבת מפועלים (גברים) מבוגרים, מנתה 9,437 איש. הואיל ובלייפציג היו 139,450 פועלים מבוגרים, נמצא שרק 7% מהם נזקקו לספריות ציבוריות — מספר המקיים את השערותנו, שבתוך האוכלוסיה הכללית של לייפציג נמצא בודאי רק אחוז נמוך של קוראים בספריות ציבוריות. כשאנו נותנים את דעתנו על הצדדים הקפדניים במידת-מה בסדרי הספריות הציבוריות של לייפציג — הגזירה על ספרות „קלה“, איסור הגישה למדפים — מיד תסתבר לנו התשובה לשאלה, שבה פותח טיר את מחקרו: „איזה פלג ממעמד הפועלים ימהר לפנות לספרייה הציבורית?״ וזו תשובתו של טיר, שלכאורה אין סיבה שלא להסכים לה: „פועל העולה על חברו בהתפתחותו השכלית ובאימונו, יקדים להירשם כקורא הספרייה“ (ע' 3). בניסוחה הכללי אין בהלכה מעין זו משום חידוש, אולם המספרים שטיר מביא על שיעור הפועלים המקצועיים, לעומת הבלתי-מקצועיים, מאלפים מאוד. לפי סקר מדוקדק ביותר של משלחי-היד, בשנת 1931, הגיע שיעור זה ל־82 לעומת 18 (מתוך 100) (ע' 15). בסיכומי של דבר מוצדקת איפוא ההנחה, כי המיעוט הקטן של הפועלים-הגברים-המבוגרים, שהיו מקוראיהן הקבועים של הספריות הציבוריות של לייפציג בתקופה של עשר שנים ויותר, ייצג את העילית האינטלקטואלית של מעמד הפועלים.

לצורך השוואה מסמיך טיר לתקופת מחקרו שתי תקופות אחרות, האחת, המקיפה את השנים 1922—1926, והשנייה, המקיפה את השנים 1929—1932. רוב מסקנותיו מתבססות על התוצאות שהעלתה חיקורה של התקופה הראשונה. שוב נדרשים אנו לסטיית-ביניים היסטורית כדי לתאר את האוירה החברתית והמדינית,

⁴ העמודים במראי-המקומות מתייחסים כולם לספרו של טיר.

שהיתה שוררת בשתי התקופות האלה. בתקופה הראשונה נמצאת שנה אחת (1923). יוצאת־דופן בתורת משבר מדיני, חברתי וכלכלי חמור, ואילו יתר השנים, ביחוד 1924—1926, הצטיינו בדרך כלל ביציבות מסוימת (הסכם דיויס, לוקארנו), ובהעדר נסיון להתגרות בכח הזרוע במשטר הריפובליקאני — צורת שלטון שנתמכה תמיכה נלהבת ע"י מרבית הפועלים הסוציאליסטיים בגרמניה.

התקופה 1922 — 1926

השוואה מספרית של הקוראים בני מעמד הפועלים לעומת הקוראים של בני המעמד הבינוני

טיר מחלק את כל שדה הספרות, פרט לספרות היפה, לשלושה תחומים: (1) הספרות המכוונת בעיקרה לדמיון, (2) אותה המכוונת להשגה המעשית, ואחרון־אחרון, (3) אותה המכוונת להשגה העיונית (תיאורטית). המספרים הנוגעים לשיעור ההתעניינות, שמוצאים הקוראים בני מעמד הפועלים, בהשוואה לקוראים בני המעמד הבינוני, בכל אחד משלושת תחומי הספרות האלה — יש בהם משום גילוי (טבלה 1). לעומת כל יתר קבוצות הקוראים־הגברים, „מהווים הקוראים ממעמד הפועלים קבוצה, אשר שיעור התעניינותה בענינים תיאורטיים הוא הפחות שבכולן (ע' 30). התמונה, שמעלות המתכונות (פרופורציות) שבטבלה 1, מתאשרת ע"י נתונים נוספים, שראוי להעתיקם בזה (טבלה 2). המתכונת תשתנה מיד עם בחירת סוגי ספרות אחרים, אולם התמונה הפסיכולוגית העולה ממנה תישאר בעינה (טבלה 3).

טבלה 1 *

קוראים		סוג הספרות (פרט לספרות יפה)
מן המעמד הבינוני	ממעמד הפועלים	
100	164	דמיוני
101	100	מעשי
123	100	עיוני

טבלה 2 *

קוראים		סוג הספרות (פרט לספרות יפה)
מן המעמד הבינוני	ממעמד הפועלים	
100	186	מסעות
100	163	זכרונות מלחמה
100	137	מעולם החי

* 1 לפי טבלה מס. 14 לטיר (ע' 28).

* 2 לפי טבלה מס. 84 לטיר (ע' 157).

קוראים		סוג הספרות (פרט לספרות יפה)
מנ המעמד הבינוני	מעמד הפועלים	
199	100	מוסיקה, אמנויות, ספרות
151	100	קלאסית של יוון ורומא
173	100	מחזות, שירה
137	100	מדעי טבע עיוניים

השוואת מספרים זו נראית כחשובה למדי. ואם כי היא בכך מן הפזיזות להסיק מנתונים אלה מסקנות מרחיקות לכת על הנחיתות, או העליונות, הטבעות, כביכול, בטבע המעמד האחד או השני, הרי אי-השוויון בחלוקת הטיפוסים הפסיכולוגיים וכוונותם האינטלקטואלית, מזדקר לעין בבהירות יתרה. אין סיבה להניח, שהקוראים מן המעמד הבינוני מייצגים את השכבה העילית של מעמדם, אך יש יסוד-מה להנחה, שכך דינם של הקוראים ממעמד הפועלים, ועובדה זו מגבירה את ההפתעה כלפי ההבדלים שגילה המחבר. לאור המספרים האלה נראה הסעד הפסיכולוגי העמוק שבחלוקה המעמדית של החברה כתופעה בעלת משמעות ניכרת. והעובדות, שהעלה ניתוחו של טיר עד כה, דומה שיש בהן כדי להצדיק את השיטה, שפותחה בלייפציג, כמכשיר רב תועלת לחקר החברה.

שדות התענינותם של הקוראים ממעמד הפועלים

טיר מקצה מקום ניכר לחקר אי-אלו טיפוסים מיוחדים של קוראים, הנבדלים בידול מובהק משאר ציבור הקוראים. הנתונים שהוא נזקק להם לצורך זה יסודם בניתוחם של כאלף (1000) פנקסי מקרא, כולם משל פועלים, גברים.

קוראים שזיקתם עיונית. קבוצת הקוראים, שהתענינותם בבעיות תיאורטיות עולה על הממוצע, היא מצומצמת ביותר, והיא מונה אך 105 מתוך 1000. רק 9 מתוך 105 אלו שאלו יותר מ-25 ספרים עיוניים במשך שנתים. טיר מעיר על תוצאות אלו לאמור:

כשהמדובר בפועל, שכשרון וזיקה לו לענינים עיוניים, לא נוכל לדמות אף לרגע קל את מכסת הספרים, שהוא קורא, למנת המקרא הרגילה, שצורך העובד האינטלקטואלי. עלינו להביא גם בחשבון את הרושם המופלג שכל ספר מטביע על כרחו על הקורא הפועל במידה שזה סיגלו לעצמו. ספר שכזה, אם נודע לו ערך יחסי ואם לאו, אינו נערך, כפי שראוי היה להיערך, על רקע כלל כיבושי המדע, שהוא מהווה חלק מועט ממנו, אולי אחד מבין מאות רבות של ספרים. לעומת דרכי קריאתו של העובד הרוחני, נושאת השתלמותו של הקורא-הפועל ממילא אופי דוגמאטי. מעטים מאוד הם הקוראים-הפועלים, שמנהגם מעיד עליהם כי, בעצמו של דבר, בני אינטליגנציה הם וכי בשוגג נולדו במעמד

לא להם... רוב רובם אין בקיאותם מקיפה אלא ספרים מעטים מתחום ההשכלה האמתית (33—34).

קוראים בעלי זיקה לטכניקה. הקוראים המעוניינים במקצועות הטכניקה — קבוצה מוגדרת הגדר היטב — מנינם פי שנים מן הקוראים בעלי השגה עיונית; 202 מתוך 1000. הערותיו של טיר, אשר לדמותה הרחנית של קבוצה זו, מלמדות, כי הללו הם הפחות ברנניים בכל הקוראים, הן בשטח הקריאה הכללית והן במקרא הרומנים. לא מעטים מהם, אומר הוא, משוקעים כל כך במקצוע המיוחד, עד שכל יתר בחינות החיים כמעט ואינן נחשבות כלום בעיניהם. קוראי ספרים מסעות והרפתקאות. קבוצת קוראים זו מנינה כמנין שוחרי הטכניקה בין קהל הקוראים, והיינו — 200 בקירוב. שתי הקבוצות במצורף גדולות פי ארבעה מזו של בעלי הזיקה העיונית. כמאמרו של טיר: „סוג קוראים זה הוא הפחות מורכב, ואם תמצא לומר, הפרימיטיבי שבין הקוראים ממעמד הפועלים“.

קוראים בעלי זיקה פוליטית. בדמיונו של בן המעמד הבינוני הממוצע של לייפציג נצטייר הפועל הלייפציגאי הטיפוסי כאיש אחוז בולמוס של קנאות פוליטית, השבוי כליל ברשתות הפילוסופיה המארכסיסטית והמלא איבה מעמדית, עיניו סמויות לכל דבר שבעולם חוץ מפוליטיקה, הנגלית לו מתוך וזיות הראיה הצרה ביותר של רוח קרב סוציאליסטית, ובלבו נטועה שנאה יוקדת למשטר הקאפיטאליסטי. ציור זה היה מסמני ההשקפה הפוליטית של המעמדות הבינוניים בגרמניה ואוסטריה, והשפיע השפעה קטלנית על המדיניות הגרמנית בתקופה שבין שתי המלחמות. לפיכך ראוי הוא שנעמוד עליו, ויהא אפילו כולו סילוף דמיוני ביותר של דמותו הפסיכולוגית האמתית של מעמד הפועלים הגרמני. בסופו של דבר, לא הפועל הלייפציגאי בלבד, כי אם מעמד הפועלים בגרמניה כולה החוזק כמלא וגדוש אידיאלוגיה מארכסיסטית אדוקה. עד היכן הגיעה השפעתה של פילוסופיה מדינית זו על חומר קריאתה של אותה חטיבת הקוראים שלנו, שסימן היכרה המובהק התענינותה המיוחדת בפוליטיקה? קיימא לך, שקבוצה זו היתה מצביעה כאיש אחד בעד הרשימה הסוציאליסטית או הקומוניסטית, ורבים מחבריה היו מפעילי תנועת העבודה הפוליטית או המקצועית.

ראשית, אשר לגודל החטיבה: בניגוד לכל מה שניתן לצפות, אין הקבוצה בעלת הזיקה הפוליטית כוללת אלא 62 מתוך 1000 הקוראים הפועלים. הרי שהיא הקטנה בקבוצות בעלות זיקה מיוחדת. ועוד, הקוראים המארכסיסטיים המובהקים שבתוכה מהווים בדיוק את מחציתה של הקבוצה; הוה אומר, רק 30 קוראים השוקדים על מארכס מצויים בתוך אותו אלף. „הקאפיטאל“ של מארכס, שעתונות השמאל והימין גם יחד היתה מעלה השכם והערב כספר הספרים של הפועל הגרמני, לא הושאל אלא 35 פעמים במשך חמש שנים (ע' 83). ואף כי יתר כתבי המופת המארכסיסטיים, קלי הבנה ממארכס, זכו לדרישה מרובה יותר, הרי העובדה המתמיהה במקומה עומדת, כי הקוראים הפועלים נמשכו רק במידה מעטה מאוד אחרי המארכסזם, שיצא לו שם כנושא התענינותם האחד והיחיד של פועלי גרמניה. ותמיהה יתרה בחוסר ענין זה, בשים לב לכך שבספריות הציבוריות של לייפציג זכתה הספרות הסוציאליסטית לייצוג מעולה מאין כמוהו. מדריך מצוין

לספרות זו (ערוך בידי ד"ר אריך טיר) יכול היה הקורא להשיג במחיר פרוטות מעטות.

תמונה דומה מעלה ניתוח התענינותם של קוראים-פועלים במדעי החברה. טיר מראה, כי הקוראים היו ממעטים מאוד לקרוא בספרות מדעי-החברה. במידה מרובה יותר נקראו לא רק ספרי מסע, כי אם גם מדעי הטכניקה, מדעי הטבע, הספרות, המוסיקה והאמנויות; את מדעי הטבע וכן את הרומן הבקרת-הסוציאלי הרבו יותר לקרוא קוראים מן המעמד הבינוני מאשר קוראים ממעמד הפועלים. אף מי שהיה מעורב בחיי הפועלים הגרמניים בתקופה המתוארת ע"י טיר, יהיו לו נתונים אלה כהפתעה.

מה שהניתוח מגלה לפנינו מצב ענינים בלתי צפוי כל כך, נראה לי כנימוק חשוב ביותר לעריכתם של מחקרים ממין זה. רבים רואים את הסקר החברתי, התובע רוב שקידה ועמל, כביטול זמן בעלמא, שכן לעתים קרובות התוצאות שמעלים החוקרים הן נהירות וגלויות כדי כך, שהניגוד בין המאמץ הרב המושקע בסקר ובין תוצאותיו, בעיני, נראה כמושוע עד לגרוטסקיות. אני עצמי, שמעתי מרצה בבי"ס בריטי לספרנות מלגלג על הסקרים הסטאטיסטיים של נהגי-הקריאה, אשר, לאחר חדשים רצופים של ספירת כרטיסים נקובים, סופם אינם מעלים אלא כי נשים מעל לגיל של 35 חובבות הן סיפורי אהבה. אמת נכון הדבר, שסקר הקוראים תכופות אינו אלא מאשר רשמים, שאדם משכיל ממוצע קולטם מנסיונות חייו הרגילים; אך, מצד שני, חושף הסקר, כפי שראינו, עובדות הסותרות לחלוטין את ההשקפות האמפיריות, שיסודן בשכל הישר ובנסיון היומיומי, והוא אף מציא יסוד מספרי להכללות אלו.

קוראים בעלי זיקה ספרותית. הקבוצה המיוחדת האחרונה כוללת אותם הקוראים, שעיקר התענינותם נתונה לספרות, תיאטרון, מוסיקה ואמנויות. קבוצה זו מונה 150 מתוך 1000, והיא קטנה איפוא גם מקבוצת שוחרי הטכניקה וגם מקבוצת קוראי מסעות והרפתקאות, אך גדולה היא פי שנים מן הקבוצה בעלת הזיקה הפוליטית. טיר מוסיף ומעיר:

הקורא ממעמד הפועלים יבחר סיפור בדים וספר בלטרסטי בעיקר משום תכנם. דרכו לבקש רומן סוציאלי, סיפור הרפתקאות, סיפור היסטורי, ולא את הספר החדש ביותר או ספר פלוני של מחבר אלמוני. תעבור שעה ארוכה ביותר עד שיספיק הקורא בן מעמד הפועלים להבחין באפנה ספרותית שהכתה גלים. ועל פי רוב, עד שיגיעו הד האפנה, כבר נתישנה זו בעיני הקורא בן המעמד הבינוני. ואפילו אז כמעט שאינו נזקק לשם המחבר. כל ספרן יודע אותם פתקי ספרים מבוקשים, הכתובים שמות של ספרים בלבד ללא שמות של מחברים.

ניתוחו של טיר מתאשר בנקודה זו ע"י חוקרים אחרים בסוציולוגיה של הקוראים. קיים, כפי הנראה, חוק מובהק של פיגור, שעל פיו זרמי מחשבה והבעה אמנותית מצריכים זמן ניכר, עד שהם מחלחלים ויורדים אל המעמדות השונים של החברה הרחוקים ממעגלותיהם של יוצרי-התרבות. פיגור זה, בתורת קו אפייני לדרך, "התפשטות התרבות", הוא נושא מסתה של הגב' ק. או. לייזיס⁵, "הספרות

היפה וציבור הקוראים"⁶, אחת המסות המזהירות ביותר שנכתבו על הבחינות הסוציאליות של הקריאה. טיר מוסיף ומביא עוד דוגמה מעניינת לכך, השאולה הפעם מתחום ההיסטוריה:

נראה, שמאורעות היסטוריים צריכים שהות של שנים מספר עד שהם מתעכלים די צרכם לנושאי-התענינות. המהפכה הרוסית של 1917 לא עוררה בקרב מעמד הפועלים של לייפציג, בתקופת 1922—1926, אותו ענין רב שעוררה בו המהפכה של 1789 (ע' 148). בסיכומו של דבר, מתוך סקר של 1000 קוראים, אשר, מבחינה כללית, אפשר לראותם כשמן וסלתו של מעמד הפועלים בלייפציג, גילו 719 ענין יתר בתחומים מיוחדים. 317 מהם גילו ענין בתחומים „עליונים" (בדברי עיון — 105, במדיניות — 62, בספרות — 150) ו-402 בתחומים „תחתונים" (בטכניקה — 202, בספרי מסע והרפתקה — 200).

התחום היחיד, שנפקד מקומו בין תחומי ההתענינות המיוחדים, הוא הדת. אוכלוסית לייפציג — בדומה לסכסוניה כולה — רובה המכריע הוא פרוטסטנטי; ומסתבר הדבר מאוד, כי במחוז קאתולי אחרים יהיו פני הדברים. אם לא הצליח הסוציאליזם, בדמותו המאטריאליסטית הגרמנית, לכוון אלא מעטים מבין ציבור הקוראים הפועלי להתענינות מעמיקה יותר בענינים מדיניים, ועוד מעטים מהם להתענינות במארכסיזם, מכל מקום שימש הוא ללא ספק גורם להסחת התענינותו של הקורא מתחום הדת. (מבחינה זו, יש להניח, היה מחקר מקביל על נהגי הקריאה של פועלי בריטניה מעלה לפנינו מצב ענינים שונה מזה).

מן התמונה שהעלינו בזה מתברר, כי בשכבה העילית של מעמד הפועלים רק שלישי אחד מוצא ענין בתחומי הספרות העליונים. ואף מיעוט זה ענינו מצטמצם בגבולות אינטלקטואליים צרים מאלו של קורא בן המעמד הבינוני. האמונות והדעות הפוליטיות, שנראו לכל מסתכל כמבדילות במחיצת ברזל בין המעמדות החברתיים בגרמניה של המאה העשרים, מתגלות כאן באחיזתן השטחית בנפש הפועלים. רק מיעוט קטן מצא ענין אמתי בפוליטיקה. ממילא ברי שלא הוטלה על הפועלים הסוציאליסטיים השבצה רוחנית טוטאלית, כדי להרביץ בהם דעות מארכסיסטיות או סוציאליסטיות לפני ולפנים תודעתם. בכללה מגלה התמונה רמה אינטלקטואלית נמוכה וצרת תחומים מזו של המעמד הבינוני והיא מהוה, מכמה בחינות, מהדורה עלובה למדי של השכלו הרוחני של המעמד הבינוני. לא כל שכן שלא הוטבעו עקבות כל שהם ל„תרבות פרוליטארית" או „ספרות פרוליטארית". וזאת לזכור, כי הדברים אמורים בציבור פועלים, המצטיין בקשריו האמיצים אל עולם הספרים, והעולה בשכליותו והשכלתו על מרבית הפועלים הגרמנים. על אחת כמה וכמה שאנליזה זו נסבה על תקופה, שבה שלט הסוציאליזם שלטון ללא עוררים כאידי-אולוגיה של מעמד הפועלים הגרמני.

התקופה 1929 — 1932

התמונה הכללית ומגמות הקריאה

בעוד שתקופת ההשוואה הראשונה (1922—1926) לא ידעה בדרך כלל אבטלה

6. London: Chatto and Windus, 1932.

המונית ממושכת, ומחציתה השניה אף שרויה היתה במידה מסויימת של יציבות וגיאות. הרי פני התקופה השניה שונים ממנה מן הקצה אל הקצה. גרמניה נפגעה ע"י שפל כלכלי איום, שכמהו לא ראתה מימיה, ועל המשבר הכלכלי נתלווה משבר פוליטי קשה ביותר, שהביא בסופו לכלל תמוטתה הגמורה של הדימוקראטיה הוויימאריט ולכינונה של הדיקטאטורה של היטלר. במשך תקופה זו היתה התנועה הסוציאליסטית שרויה בנסיגה פוליטית מתמדת, ואילו הנאצים היו מתקדמים והולכים בקצב מסחרר, ודא עקא שבתוך תנועת הפועלים בגרמניה גברה והלכה ההתנגשות בין המתונים (הסוציאלידמוקראטים) ובין הקיצוניים (הקומוניסטים) במידה מחרידה.

מה היתה תגובתם של הקוראים הפועלים של לייפציג על הזעזועים מסביבם, שרבים מהם נפגעו על ידיהם בגופם, על ידי שנדחקו לתוך השורות התופחות והולכות של מחוסרי העבודה? הבה נשוב ונעיין במספרים אשר בניתוחו של טיר. כפי שניתן לצפות עלתה ההתענינות בפוליטיקה ובהיסטוריה עליה חריפה. פרט אחר, שאינו פשוט כלל וכלל והטעון הסבר־מה, הוא הירידה החריפה, שחלה, בה בשעה, בהתענינות במדעים העיוניים והכלליים. תחילתה של ירידה זו חלה עוד בשנים הקודמות, אם כי בצורה מתונה הרבה יותר, אולם התגלעותו של השפל גרמה לה תאוצה חריפה, האומרת דרשני.

למן שנות התשעים של המאה שעברה, שבהן התגבשו קויה האפייניים של האידיאולוגיה הסוציאליסטית, חלו בה שתי השפעות ראשות שעשאוה מעין דת חילונית. מבחינה זו נבדלה תנועת הפועלים בגרמניה הבלד נוקב מזו שבאנגליה. שתי השפעות ראשות אלו הן תורת המאטריאליזם ההיסטורי של קארל מארכס ותורת ההתפתחות הטבעית של צ'ארלו דארווין. אחת היא כיצד נתפרשו תורות פילוסופיות אלו, אולם האמונה בהן הקנתה לסוציאליזם הגרמני את בטחונו העצמי המופלא, את ההכרה הוודאית שטיפח בלבו, כי הסוציאליזם הגרמני „סוציאליזם מדעי" הוא, וכי משענת עיונית לו במתקדמות שבתורות הפילוסופיות של מערב אירופה. רשאי אדם כיום לצחוק על התמימות שבדבר, אך אין ספק כי אמונה ודאית זו היתה נכס פסיכולוגי יקר ערך במאבקם האידיאליסטי ורב המסירות של אלפי הפועלים הגרמנים על הקמת הסתדרותם הפוליטית והמקצועית הענקית, נוכח איבתה העזה של גרמניה הקיסרותית ברבע־המאה 1890—1914. עם התמוטטות המשטר הישן ב־1918 נחשב הסוציאליזם כתנועה בעלת הסיכוי הגדול ביותר לשיקומה של גרמניה דימוקראטית חדשה, ואנשי המעמד הבינוני למאותיהם ואל־פיהם נמשכו, לשעה, אחרי תנועת העבודה הגרמנית, שחרתה על דגלה הבטחה לעתיד טוב, חפשי ושלוו יותר. ב־1919—1920 עברה רוח מופלאה על רבים מבני גרמניה; מעיינות גדולים של אידיאליזם ומאמץ מסור נתגלעו בהם, מלהט התקוה להתחיל בחיים חדשים על הריסותיו של המיליטאריזם הפרוסי שהיה לזרא. אותו נחשול של אידיאליזם ומאמץ שבשאר־רוח נמצא נוטה לתנועה הסוציאליסטית, וראה את זו כקברניטה הראשי במערכה. אין תימה, שהקוראים שבשורות הפועלים, חברי תנועה הנמצאת בסימן של נצחון והתקדמות גוברת, משוכנעים היו יותר מתמיד באמיתותה העמוקה של פילוסופית החיים שלה, היא ההשקפה המארכסיסטית־דארוויניסטית על תולדות החברה והטבע, כדרך שנתפרשו על

ידיהם. מלייפציג זו, שעמדה הרבה שנים באגף השמאלי של התנועה, ביחוד בה הכתה והעמיקה שרשים הדת החילונית של המאטריאליזם בן המאה ה-19. לא ייפלא, אפוא, כי בשנות 1919-1920, בשעה שגרמנים רבים ראו את הסוציאליזם כנושא בחובו הבטחה לעולם טוב יותר, זכו שני שדות התענינות, הפוליטיקה ומדעי הטבע — רקען של תורות מארכס ודארווין — כי מספר הפועלים שנמשך אליהם הגיע לשיאו. קו העליה התלולה של שיעור הקריאה בשטחים אלה אינו אלא אחד מסימני האופטימיות והבטחון העצמי, שהיו מפעמים את התנועה הסוציאליסטית כולה, במשך שנתים, מאז מהפכת נובמבר 1918.

עד מה נשתנתה התמונה כעבור עשר שנים! בעוד ההתענינות בפוליטיקה מוסיפה לעלות, נלווית לכך, כאמור, ירידה חריפה של ההתענינות במדעי הטבע. סימן ששדרתה של האורתודוקסיה המאטריאליסטית לא עוד איתנה היתה כבשנות 1918-1920. בכל הסרונותיה היתה פילוסופיה זו מבצר עזו לתנועת העבודה הגרמנית. היא נטעה בלב הפועלים אמונה משיחית, כי נצחונו של הסוציאליזם מובטת, מכוח גזירת חוקי הטבע, כשם שהיא הולוכה את הבולשביקים הרוסיים דרך סכנות ומסות קשות ומרות עד לנצחונם הסופי. ירידת ההתענינות במדעי הטבע מראה לדעת, כי מעמד הפועלים קידם את אימת המבחן הכפול, של השפל הכלכלי ושל האיום הנאצי על הריפובליקה הוויימאריית, מתוך אמונה הרבה פחות איתנה בדתו החילונית מזו שקיננה בו בתחילת שנות העשרים של המאה. וכיון שכל דבר אחר לא בא למלא את החלל הריק הזה, אך שלילית היתה התוצאה. ככלות הכל שימשה הפילוסופיה המאטריאליסטית מעין רצועת קשר בין הפועלים לבין זרמים אינר טלקטואליים נכבדים של העבר. התרופפות הקשר סימנה את נצחון ההתענינות בענייני שעה ובדברים קלי-הישג על הרצון לחתור לקראת מידה של רצינות ויסוד פילוסופי בתפיסת החיים, התגברותו של השטחי על העמוק, בקיצור — ירידה חמורה של הרמה האינטלקטואלית בכללה.

בניתוחה של תקופה זו על ידי טיר אתה מוצא בכל פינה אותה תמונה עצמה של רפיון המתח הרוחני, של פניה לבחינות החיים החיצוניות יותר ולסוגי ספרות עתונאיים — חלף הספר התובע התרכזות רצינית יותר. המספרים היבשים על השאלי ספרים לקוראים פועלים בתקופת השפל חושפים ללא רחם את רישומה הפסיכולוגי המחריד של האבטלה ההמונית, של הפסימיות והתבוסנות, בנפשו של מעמד הפועלים, את אולת היכולת להשתקע בנושאים רציניים ואת השיכה לקראת הפרימיטיביות.

שנויים בשדות התענינותם של הקוראים בני מעמד הפועלים

מה עלתה להן, לקבוצות הקוראים המיוחדות של טיר בתקופה הנסקרת, לבעלי הזיקה לטכניקה, לספרות וכז' בעקבנו אחרי גורלה של כל קבוצה וקבוצה, נוכל לעמוד על כך, באיזו מידה מתאימות העובדות אל המסקנות, שהקדמנו והצענו זה עתה.

קבוצת בעלי הזיקה לטכניקה נצטמקה; לא נמצא שימוש לסוג התענינות זה בעולם האבטלה ההמונית שמסביב. השפל מכה חמורה היתה מכדי שיוכל

לעמוד בה כוחה האינטלקטואלי של קבוצה זו; כלשונו של טיר: „ברור, רמתה הרוחנית הצנועה של קבוצה זו נידלדלה לדול רוחני נוסף בתקופה זו” (ע' 44). בתוקף השפל, שגרם לירידת ההתענינות בטכניקה, קפצה ועלתה ההתענינות במסעות והרפתקאות. כהסברו של טיר: „בקצרה, השפל טיפח וריבה את המנטליות הבלתי מורכבת והפרימיטיבית, שביקשה בספרים סם שכחה כנגד ההווה הקשה מנשוא”. אותו „אסקאפזום” — המנוסה מן המציאות — אם להזדקק לביטוי נדוש זה, כרוך היה בנסיגה רוחנית, והוא הוסיף להעמיק בד בבד עם ריבוי מספר המבוטלים. הנה הלך הברור, שלמדים אנו מן המספרים של קוראי מסעות והרפתקאות בעלייתם החריפה בתקופה זו.

אחד מסימניה המובהקים ביותר של תקופה זו הוא, כפי שמדגיש טיר, גילוי סיפור המלחמה ע"י הפועל הגרמני. הוא מיחס משמעות רבה לעובדה, כי דווקא בשעה זו של צוקה ומצוקה קשות מנשוא כמעט, מצא הפועל הגרמני, האמון על ידי מנהיגיו הסוציאליסטיים על האמונה האנטי־מיליטאריסטית ואנטי־מלחמתית, את הגישה לפרשה מחרידה זו של ההיסטוריה הגרמנית, מלחמת העולם הראשונה. אין לחלוק על העובדות שטיר מביא, אך אפשר ואפשר לערער על הלעז המובלע, כאילו היה בו בגילוי סיפור המלחמה משום הכשרה נפשית של הקורא־הפועל הסוציאליסטי הבינוני של לייפציג לקראת הרוח ההיטלרית והתאריך הגורלי של ספטמבר 1939. אין מעמד הפועלים סגור ומסוגר בד' אמותיו הרוחניות, ופרוש כליל מן הזרמים המשפיעים השפעתם על שאר מעמדות האוכלוסיה. הנחשול הגדול של סיפורי המלחמה, בעקבות הצלחתו המרעושה של „במערב אין כל חדש” ב־1929, עלה בגרמניה בעת ובעונה אחת עם התגלעות השפל הכללי וההתקפה הנאצית. תפוצתם המדהימה של ספרי המלחמה, שהציפו בהמונם את שוק הספרים הגרמני, לא יכלה שלא לעורר הד במעמד הפועלים. יתר על כן, רבים מסופרי המלחמה לא זו בלבד שלא קשרו כתרים למלחמה, אלא אף גילו נטיה פאציפיסטית ואנטי־מיליטאריסטית מובהקת, מהם, בראש וראשונה, ספרו של רימארק, המקובל שבסיפורי המלחמה; כל שכן „החייל האמיץ שווייק”. של האשק, שזכה לפופר לאריות עצומה בין הקוראים ממעמד הפועלים, והיה מהפכני, פשוטו כמשמעו. המסקנות הפוליטיות — שאותן מבליע טיר — גישתו האוהדת של הפועל הגרמני, הפאציפיסט המסורתי, אל הלאומנות, המוכחת, כביכול, מתוך התפשטות הרחבה של סיפור המלחמה, בסמוך לעלייתו של היטלר לשלטון — מסקנות אלו נראות כנטולות יסוד ומודרכות במידה מרובה ע"י עמדתו הנאצית של טיר.

לעומת זאת, הרי הפופולאריות המתמיהה של סיפור המלחמה בין קהל הקוראים הפועלי בתקופה זו, משתלבת יפה עם התמונה הכללית של מגמת המנוסה מן המציאות וירידתה הכללית של הרמה הרוחנית. אף טיר, המקדם במלים חמות כל כך את הצלחתו של סיפור המלחמה כסימן לפרישת הפועל מן הסוציאליזם המאטריאליסטי והמרתו בבשורה הצרופה של הנאציות, מודה על כרחו: „לא רק קוראי הרומן ההרפתקני, כי אם גם קוראי הרומן המלחמתי, פרצופם הרוחני פשטני הוא במידה שאין למעלה ממנה. כאן וכאן נדחקת ההתענינות בדברים עיוניים מפני חשיבותה היתרה של החוויה הבלתי אמצעית. ...הפרימיטיביים שבין הקוראים ממעמד הפועלים הם שהגיעו ראשונים לסיפור המלחמה”.

לאחר סטיה זו חוזרים אנו לדיון ב"קבוצות המיוחדות" האמורות. עד כאן נתנו לנו המספרים תמונה ברורה מן המגמה הכללית הרווחת. אותו גורל עצמו הטביע את חותמו על הקבוצה בעלת הזיקה הספרותית במשך תקופה זו; קבוצה זו התמוטטה למעשה, מאחר שירדה עד כדי שליש משיעורה הקודם.

אותה מגמה כללית מתגלית בתמורות שחלו בקבוצה בעלת הזיקה לפוליטיקה, שהעידה על סטייה חותכת, בפנותה עורף לחיבורים העיוניים, הכלליים והכבדים, ובשחרה אחר הספר שצבינו עתונאי ואקטואלי יותר, הדן בצורה שוה לכל-נפש בעניני השעה. אף כי בעתות בחירות התפשט הקומוניזם במידה ניכרת, הנה לא חלה עליה מקבילה בהתענינות בתיאוריה המארכסיסטית, שכן ענינו של השמאל הקיצוני נתרכז בספרות עתונאית בתיאוריה על רוסיה הסובייטית. הרי זו עדות חותכת, עד מה שטחית היתה המגמה השמאלית של השנים שלפני היטלר, לעומת זו של שנות 1918—1920, ואשר ביסוסה היה אינטלקטואלי הרבה יותר. מנסיובי הפרטי אזכור, כי גרמנים רבים, שלאחר מלחמת העולם הראשונה נהו, בעודם צעירים לימים, אחר האידיאלים של דימוקראטיה הומאניטארית, הוסיפו לשמור לה אימונים משך כל שנים עשרה שנות השלטון הנאצי; ואילו אהדי השמאל מתקופת השפל, חזרו בהם וקיבלו את התורה הנאצית באפס זמן. בידוע, שאורך הזמן שאדם מחזיק בדעותיו גורם נכבד הוא, ואילו ניתוחו של סיר מאשר את הרושם על אפיים המנופח והשטחי של הישגי הקומוניסטים בבחירות. שקדמו לכינון הרייך השלישי.

בטרם נסכם תורשה לנו סטיה אחרונה, הבאה להראות כי ניתוחו של סיר לקוי במנה גרושה של תעמולה נאצית. לאחר בירור מסקנותיה של הסטאטיסטיקה שלו בענין קבוצת הקוראים, מן הגברים רבי הוותק, ששימשה בסיס לכל מחקרו עד עתה, משנה הוא לפתע משיטתו, ומניח לשעה קלה את 1000 פנקסי המקרא של הקוראים רבי הוותק, כדי להיפנות לפרשה חדשה ורחבה הימנה בהרבה, המקיפה את כלל הקוראים הפועלים, שנזקקו לספריות בתקופה הנזכרת, — ונימוקו עמו. ואכן, בשעת דיון במספרי התפוצה של "מיינ קאמפף" קורא סיר בצהלת נצחון: ספרו של המנהיג זכה לקוראים מרובים מכל ספר פוליטי שהוא אף בין קוראים כמעמד הפועלים, ואף קודם המהפכה הנאציונאל-סוציאליסטית של 1933. ...בעוד שבשנים 1922—1926 תפסה הפוליטיקה השמאלית כמעט את כל תחום התענינותו של ציבור הקוראים, הנה ב־1929—1932 שוב לא הקיפה זו אף את מחציתו.

לוא גם היו דברים אלה אמת לאמתה, הנה, מכל מקום, יש כאן סטיה משיטת הניתוח שנקט ד"ר סיר עד כה, ודי בדברי בקורת מעטים כדי להפריך את צהלת נצחוננו של הנאצי, הסוציאליסט לשעבר. כל ספרן יודע את הטיפוס של הקורא הפועלי, הנגרר בימי אבטלה המוגית אל הספרייה הציבורית כמוצא מנוס אחרון, בשעה שביתו בלתי מוסק הוא ואולי מלא וגדוש בבני משפחתו, שאף הם מובטלים כמוהו. קורא מסוג זה אינו המעולה בסוג שוחררי הספרייה, ותכופות יעזבנה כלעומת שבא, לכשתימצא לו עבודה חדשה. הנה כן קפץ ועלה, בתקופת השפל, מספר הקוראים בספריות הציבוריות של לייפציג; ומששם היטלר קץ לאבטלה — חזר וירד פלאים. כשאנו נותנים, איפוא, דעתנו על ההמון הרב של קוראים-פועלים, בתקופת השפל, ממילא נתקלים אנו ברמה נמוכה בהרבה מזו שמצאנו קודם לכן.

ההצלחה שזכה לה „מיין קאמפף“, בקרב ערב־רב זה של קוראים־פועלים — רבים מהם מסוג הנספחים עם כל זרם — אשר רמתם הממוצעת ירודה היתה בהרבה משל 1000 הקוראים המובחרים רבי הוותק, אינה מצדיקה את תרועת הנצחון של טיר, הנאצי. היתה כאן הצלחה טיפוסית, שצפויים לה דברי שעה ואפנה בקרב השטחים והבינוניים.

מאידך, ירידת ההתענינות בספרות השמאל, ולו בתוך ההמון הרב והמעורב של קוראים מעמיקים ושטחיים כאחד, מעידה על התרופפות מקבילה בבטחונה העצמי הפוליטי של תנועת הפועלים. אילו עמדה התנועה ברום המעלה, היתה ספרותה מושכת אליה גם את אספסוף הנסחפים אשר בקרב הקוראים הארעיים; התבוסה, שנשקפה לענין הסוציאליסטי בגרמניה, ב־1933, מקופלת עד לטראגיות בהצטמקותו של שדה ההתענינות בספרות השמאל, אשר כוחה המגניטי ניטל הימנה. כשעוקבים אנו אחרי גורלה של כל אחת מן הקבוצות המיוחדות של הקוראים הפועלים, נמצא כי המספרים משקפים בצורה מסעירת לב ממש את התוצאות הרוחניות הרות הפורענות, שהמיט המשבר הכלכלי והמדיני על הקבוצה החברתית, שעליה נסבה החקירה. כל כמה שלא ירבו ליקוייה של ההשקפה המאטריאליסטית־מארכסיסטית המסורתית. על ההיסטוריה והטבע, עובדה היא כי השקפה זו הוותה מקור של עצמה ושימשה מניע נמרץ לעיון מעמיק. במצבה הפוליטי המיוחד של גרמניה, בשנים 1918—1933, היה מעמד הפועלים חוט־שדרתה האמתי של הדימוקראטיה הוויימאריה הריפובליקאית, אשר המעמדות הבינוניים מעולם לא נספחו על דגלה בלב שלם, וכיון שהגיעו עתות השפל, שוב, התקיפה בשצף קצף ושעו בצמא אל הבשורה הנאצית. כשלוננו הרוחני של מעמד הפועלים קירקר את יסודות הדימוקראטיה הוויימאריה. בשבתו על כסאו של ביסמארק לא עוד עמדה לפני היטלר תנועה סוציאליסטית לוחמת ואופטימית כבימי ביסמארק, החדורה משיחיות אוטופית ואמונה לווהטת בענינה הנשגב של אחוות האדם, כי אם קיבוץ של קרבנות פסיביים ומאוכזבים, רפי ידים ונטולי אמונה. ניתוח חומר הקריאה של קבוצת הקוראים המובחרת הוכיח למדי את נצחונה של המנוסה מן המציאות; עמדה זו הקדימה, אף הכשירה, את נצחוננו של שונאם בנפש של כל האידיאלים, שבשמשם דגלה תמיד תנועת הפועלים הגרמנית.

תנובת הקוראים ממעמד הפועלים על הדיקטאטורה הנאצית

המגע ההדוק שבין עולם הספרים לבין עולם המדיניות, כפי שתואר בסקי־רתנו, אפשר שייראה כמוגזם בעיני הקורא שמוחץ לגרמניה. לא כן היתה דעתם של הנאצים. אך התכוננה הדיקטאטורה של היטלר, לאחר הבחירות לרייכסטאג הגרמני, ב־5 במאָרס 1933, ובכל רחבי גרמניה הודלקו מדורות, וספרים שלא לרוח הנאצים הועלו עליהן לאלפים ולרבבות בטקסים חגיגיים. צריך אדם לחזור אחורנית כמעט בדיוק ארבע מאות שנה בהיסטוריה הגרמנית, כדי למצוא לו את למעשה זה: שריפת הספרים „המסוכנים“ ע"י כת עויינת של קנאי מלכות־אלף־השנים, בהתקוממה על התרבות המערבית — מעשה האנאבפטיסטים של מונסטר, בשנת 1534.

„טיהור“ יסודי עבר בסערה על כל הספריות הציבוריות של גרמניה; כל שנכתב בידי מחברים יהודים, סוציאליסטים, ליברלים ופאציפיסטים, בוער ללא רחם מעל מדפי הספריות. רוסיה והבולשביזם נחשבו על ידי הנאצים כהיינורהך ושניהם נפסלו כאחד. בקונגרס עובדי הספריות הציבוריות נאם ספרן אחד, ולא נתקרה דעתו, עד שכרך את הספרות הרוסית כולה וקבעה כ„מקרה שעל הגבולין“, שכן לא נקל לספרן להכריע, אם להתיר אילו דוגמאות שלה על המדפים או לחזור ולהפוך אותה לעיסה של נייר.

מה היתה תגובתם של הקוראים-הפועלים על ההפיכה הגדולה שנתחוללה סביבם? הרי הערותיו של טיר:

רוב מנינם של הקוראים המארכסיסטיים פרשו מן הספריות. מתי מספר חזרו ובאו לאחר שנים אחדות. מהם שהשקיעו עצמם בלימוד הספרות הנאצינאל-סוציאליסטית. קוראים בעלי אופי מיאנו להיכנע בעליל לרוח החדשה ללא התנגדות. אחרים התרחקו מכל ספרות פוליטית... יתר הקוראים „המעוניינים בסוציולוגיה“ לא הגיבו תגובה אחידה. כמה מן הוותיקים ביותר שבקבוצה ירדו עליהם, לכאורה, מבוכה וחוסר מנוחה במשך זמן ממושך. קוננו על הרומן הבקרת-הסוציאלי מהסוג הישן שהלך לעולמו, ועינם כלחה לכל ספר העשוי לספק את תסביכיה הפסיכולוגיים המסורתיים של איבה סוציאלית. הצעירים הסתגלו אל המצב החדש ביתר קלות... מהם חדלו בכלל לקרוא ספרות מדינית במשך פרק זמן.

אין להסיק מהערות אלו כי כל הקוראים מחוגי הפועלים נתפסו לרוח הנאצית החדשה; אולם, כפי שראינו קודם לכן, היוותה הקבוצה המיוחדת של קוראים שמאליים מובהקים רק מיעוט זעום בכלל הקוראים שנחקר: 62 מתוך 1,000, בשנים 1922—1925. אף אין זה מתקבל על הדעת, שקומץ קטן זה, המסור בלב ונפש, ותכופות עד כדי דוגמאיות, לאידיאולוגיה המארכסיסטית או לתורות פילור-סופיות מתקדמות בכלל, יקום ויעבור לאלתר לתוך המחנה הנאצי. המאמין האדוק, שהשתקע באידיאולוגיה מסוימת במשך שנים, אין דרכו להמיר אמונתו על רגל אחת עם שינוי הזמנים; אולם סוג קוראים זה הנהגו, בכל מעמד, בגדר יוצא מן הכלל ואינו מהווה את הכלל. אי אלו הערות של טיר מגלות מעין התנגדות פסיבית. מודה הוא, למשל, כי הירידה החריפה של ההתעניינות בספרות המדינית היתה אחת מתוצאותיו של המשטר החדש. החלל הריק בספרות המדינית, שהניח „טיהור“ הספריות מספרים שמאליים, לא נתמלא על ידי הספרים המדיניים של הנאצים, כל כמה שהדבר נוגע לקוראים-פועלים. טיר מנתח 12,680 השאלי ספרים לקוראים-פועלים בשנות השלטון הנאצי. נושאייהם היו שלושה: מלחמת העולם, המדיניות הנאצית וחורת הגזע. מכלל הספרים שנשאלו בשלושת סוגים אלו היו הספרים על תורת הגזע שעורר מבוטל של 2.2% (ע' 95). על כרחו מעיר טיר: „תורת הגזע טרם נתקבלה כל צרכה על מעמד הפועלים... עדיין אנו מחכים להתפתחותו של שדה התעניינות מיוחד זה“.

מ ס ק נ ו ת

תהיה אשר תהיה הכוונה שנתכוון לה טיר בשעת כתיבת ספרו זה, הנה, בניתוח התפוררותו התרבותית של פלג ממעמד חברתי אחד מכוחו של משבר

כלכלי ופוליטי, שאין מקביל לו בהיסטוריה, השכיל הספר להעלות תמונה מופלאה של האוירה, שהעלתה את היטלר לשלטון. המבנה המיוחד של גרמניה הריפובליקאית גרם לכך, שדוקא מעמד זה — שירידתו הרוחנית בשנים הללו נתגלתה לנו בבהירות כה רבה — היה המעמד היחיד, שהאמין באמונה נלהבת בדימוקראטיה והתנגד לדיקטאטורה ולרעיונות של כיבוש העולם. התמוטה הרוחנית של מעמד הפועלים בישרה תמוטה פוליטית לריפובליקה הוויימארית. הסטאטיסטיקה היבשה של הספריות הציבוריות של לייפציג חזתה מראש את יום הכניעה, בו עתידים היו מנהיגי התנועה המקצועית בגרמניה לפרסם כרוז, הקורא למיליוני חבריה לצעוד אחרי דגלי היטלר בתהלוכת הנצחון של האחד במאי 1933.

אין בדעתי להפריז בהערכת חשיבותו של הספר שסקרתי בזה, אולם, לפי עניות דעתי, עשויות חקירות מסוג זה, ובלבד שיתנהלו מתוך בקשת האמת, להעמיק את ההבנה בבעיות זמננו. על הקשר בין אקלימה הפוליטי של תקופה לבין דרכי הקריאה הרווחים בה עמדו זה מכבר, אולם נסיון חקירתם השיטתית אינו ענין רווח. הזוכר יזכור כיצד נדהם בשעתו פרנץ מהרינג, ההיסטוריון הסוציאליסטי הגרמני הגדול, מתחיתה הפתאומית של ההתענינות בפילוסופיה של שופנהאואר, שרווחה לאחר כשלונה של המהפכה הגרמנית של 1848. בדומה לכך העירו ההיסטוריונים הרוסיים, בעמדם בפרשת הזמן שלאחר המהפכה הרוסית של 1905 — אף זו מהפכה דימוקראטית שנכשלה — על התפשטותה המפתיעה של ספרות ארוטית ופורנוגראפית בזמן ההוא, וכדוגמה לכך צוינה הצלחתו של „סאנין“, לארציבאשב, רומן שנשכח לאחר זמן. כאן וכאן ענין לנו עם אפני תגובה מקבילים של מעמדות הבינים, בגרמניה וברוסיה, על חורבן התקוות והאשליות שהללו טיפחו בלבם, הכל לפי תנאי מקומם וסביבתם המיוחדים. רצוני להביא שתי דוגמאות לקשר הגומלין הקיים בין פוליטיקה לתרבות, ואשר אולי לא עמדו עליו כראוי. שנותיה הראשונות של הריפובליקה הוויימארית, בנאמנותן לרוח הזמן, הצטיינו בהתקדמותה הרבה של תנועת ההשכלה למבוגרים. משנסתיימה שנת האינפלציה של 1923 בכשלונה של הדימוקראטיה, כשלוש שהטיל אכזבה בין תומכי הריפובליקה, עבר משבר חמור על תנועת ההשכלה למבוגרים בגרמניה כולה, אשר ממנו לא החלימה אלא כעבור שנים רבות. הדוגמה השניה מחזירה אותנו לתחום נהגי הקריאה; כל מי שחי בגרמניה בשנים שלפני הדיקטאטורה של היטלר, לא יכול שלא להרגיש באות ממאיר ביותר להתפוררות רוחנית, שנשקף אליו מעל כל סוכת עתונים. כמעט מדי שבוע בשבוע צף ונוסף עוד עתון אסטרונומי על הקיימים. וכחה המושך, הגובר והולך, של ספרות מסוג זה, יש בו להפיץ אור־לווי נוסף על מצבה הרוחני של האומה הגרמנית בתקופת מאבקו של היטלר על השלטון. מצויות בודאי עוד דוגמאות לרוב לכך, המצפות לחיקורן השיטתי. אפשר נזכה ליום, שבו תקום אסכולה היסטורית של פסיכולוגיה סוציאלית, שתכלול את חיקור נהגי הקריאה של מעמדות ולאומים כאחד מענפיה.

(„ליברארי קוורטרלי“)